

ДА ПРАБЛЕМЫ РАЗМЕЖАВАННЯ ЁЊІВЕРСАЛЬНАГА
І ІНТЭРНАЦЫЯНАЛЬНАГА Ё ПАРЭМІЯЛАГІЧНЫМ ФОНДЗЕ МОВЫ

Далёка не ўсе прыказкі, якія функцыянуюць у сучаснай беларускай літаратурнай мове і ўспрымаюцца яе носьбітамі (у тым ліку таксама і даследчыкамі) як уласна беларускія і на гэтай падставе інтэрпрэтуюцца як яе яскрава нацыянальны кампанент, на самой справе ўжываюцца толькі ў беларускай мове і маюць уласна беларускае паходжанне. Многія прыказкі былі ў розны час запазычаны ў беларускую мову з іншых моў, але набылі ў ей адметныя варыянты, кампаненты, адценні зместу, страцілі сувязь са сваёй мовай-донарам у свядомасці сучасных носьбітаў беларускай мовы. Гэта ж уласціва і іншым мовам свету, у якіх шмат прыказак маюць іншамоўнае паходжанне, але хутка асімілявалі ў мове-рэцывіненце і, як правіла, не асацыіруюцца ў ей з чужымі мовамі і культурамі. Паводле слоў Х. Вальтэра і В. М. Макіенкі, «вопреки расхожему представлению о густо национальной маркированности идиоматики и паремиологии они – как это ни парадоксально – являются более интернациональными, чем лексика» [1, S. 2].

Задача размежавання нацыянальнага і інтэрнацыянальнага ў беларускай парэміялогіі, як акрэсліў Я. Я. Іваноў у сваім дакладзе на XV Міжнародным з'ездзе славістаў (2013), з'яўляецца адной з актуальных праблем вывучэння афарыстычных адзінак беларускай мовы [2]. Вырашэнне гэтай задачы мае метадалагічную значнасць не толькі ў галіне лінгвістычнай тыпалогіі і ўніверсальнасці (пры параўнанні парэміялагічных сістэм беларускай і іншых моў свету), але таксама і ў лінгвакультуралагічным плане, у прыватнасці пры выяўленні нацыянальна-культурнай семантыкі беларускіх прыказак, у тым ліку пры лінгвадыдактычным забеспячэнні выкладання беларускай мовы і як замежнай (у лінгвакраізназнаўчым плане), і як няроднай ва ўмовах беларуска-рускага білінгвізму (у лінгвакразнаўчым плане) [3].

Ад інтэрнацыянальных адзінак парэміялагічнага фонду беларускай мовы трэба адрозніваць так званыя ўніверсальныя адзінкі, якія ў сучаснай парэміялогіі як асобнай навуковай галіне разумеюцца вельмі неадназначна: ад лагічна-семантычных тыпаў парэмій (у разуменні Г. Л. Пермякова і інш.) да асобных прыказкавых адзінак, што фіксуюцца ў многіх мовах розных моўных сямей і груп (паводле Ч. Пацалаі і інш.). Універсальныя адзінкі, як і ўвогуле ўніверсальны кампанент парэміялагічнага фонду беларускай мовы, ніколі спецыяльна не даследаваліся, хоць паходжанне і ўжыванне ў іншых мовах тых прыказак, якія функцыянуюць у сучаснай беларускай літаратурнай мове, даволі падрабязна разгледжаны ў кнізе «Парэміялогія як асобны раздел мовазнаўства» (2006) І. Я. Лепешава і грунтоўна апісаны ў яго ж даведніку «Этымалагічны слоўнік прыказак» (2014).

Парэміёлагі даўно заўважылі, што прыказкі ў самых розных мовах свету бываюць надзіва падобныя адна на адну тэматыкай, зместам, лагічнай пабудовай, а таксама па структурных мадэлях, лексічнай арганізацыі і глыбіннай сінтаксічнай структуры, выкарыстаных вобразах і моўных сродках выразнасці, па спосабах функцыянавання і інш. Гэтае падабенства выклікала спробы міжмоўнага параўнання прыказак і пошукі іх агульных (універсальных) уласцівасцей як фальклорных тэкстаў і як устойлівых у маўленні адзінак.

На сённяшні дзень найбольш маштабнымі па ахопе моўнага матэрыялу і атрыманых выніках з'яўляюцца класіфікацыі прыказак моў свету па лагічна-семіятычных тыпах і лагічна-тэматычных групам Г. Л. Пермякова [4, с. 11–33, 107–134]. І тая, і другая класіфікацыі змяшчаюць наборы найбольш агульных (універсальных) тыпаў лагічнай пабудовы прыказак, а паколькі мяркуецца, што вызначаныя тыпы прыказак павінны сустракацца ва ўсіх вядомых мовах свету, то такія наборы прыказкавых тыпаў могуць разглядацца як спісы парэміялагічных універсальных.

Яшчэ адной маштабнай спробай вылучыць універсальны кампанент у парэміялогіі з'яўляецца мультылінгвальны парэміялагічны даведнік “European Proverbs in 55 Languages, with Equivalentents in Arabic, Persian, Sanskrit, Chinese, and Japanese” (1997) Ч. Пацалаі [5], дзе апісваюцца прыказкі, якія ўжываюцца ў еўрапейскіх мовах (у тым ліку ў беларускай), а таксама ў арабскай, персідскай, кітайскай, японскай мовах, у санскрыце і сучасных індыйскіх мовах і інш. Прыказкі, змешчаныя ў гэтым даведніку, можна разглядаць як парэміялагічныя фрэквенталіі (такія адзінкі, якія ўласцівы не ўсім без выключэння мовам свету, а толькі пэўнай іх большасці).

Трэба адзначыць, што паняцце моўнай універсальнасці ў дачыненні да прыказак не мае агульнапрынятага вызначэння і ўжываецца адносна рэдка. Напрыклад, Г. Л. Пермякоў кваліфікуе як «універсальны» не пералік лагічна-семантычных класаў, не набор прадметных (тэматычных) груп, не спіс лагічных форм прыказак, а толькі распрацаваны ў выключна прыкладных мэтах «тэматычны паказальнік», прызначаны для размяшчэння прыказак у парэміялагічных зборніках [4, с. 170–181]. Ч. Пацалаі называе «універсальнымі прыказкамі» толькі некаторыя адзінкі са свайго даведніка, якія ўжываюцца ў мовах не толькі Еўропы, але і Блізкага і Далекага Усходу. Разам

з тым парэміёлагі шырока карыстаюцца тэрмінам «агульны» («common»), які часта ўжываюць у дачыненні як да агульных (універсальных) уласцівасцей і тыпаў прыказак, так і да тых прыказкавых адзінак, якія распаўсюджаны ў многіх мовах свету. У такіх выпадках паняцце «агульны», як правіла, не дыферэнцыруецца на «інтэрнацыянальны» і «ўніверсальны», з прычыны чаго адбываецца метамоўная і метадалагічная блытаніна ў кваліфікацыі пэўных уласцівасцей прыказак і прыказкавых адзінак на «ўніверсальныя», «агульныя», «інтэрнацыянальныя» і г.д. (параўн., напрыклад, сулярэчлівае ўжыванне ў даведніку Ч. Пацалаі тэрмінаў «universal proverb» і «common proverb» [5, р. 33, 38, 44, 59, 87, 104, 159, 170, 182, 203, 295, 349, 398; р. 77, 83, 150, 213]).

У гэтай сувязі патрабуе ўдакладнення аб'ём паняцця «ўніверсальнае» ў парэміялогіі, найперш у адносінах да паняцця «інтэрнацыянальнае». На наш погляд, універсальным у парэміялогіі мэтазгодна лічыць тое, што немагчыма (па розных прычынах) вытлумачыць роднасцю моў ці моўнымі кантактамі, незалежна ад колькасці моў, у якіх фіксуецца пэўная з'ява, што кваліфікуецца як універсальная. Пры гэтым для парэміялогіі больш рэпрэзентатыўныя не ўласна ўніверсаліі, а фрэквенталіі, таму што апошнія, па-першае, больш відавочныя, а па-другое, яны значна лягчэй верыфіцыруюцца.

Можна меркаваць, што агульны (універсальны) характар у парэміялогіі маюць не толькі «лагічная форма зместу» прыказак [3, с. 21], пакладзеная Г. Л. Пермяковым у аснову вызначэння і дыферэнцыяцыі ўніверсальных тыпаў сітуацый, адлюстраваных у парэміялагічных адзінках, не толькі ўстаноўленыя Ч. Пацалаі ўніверсальныя прыказкі, аднолькавыя «ў народаў, якія не маюць роднасных адносін, не мелі і не маюць зносін адзін з адным і знаходзяцца на розных ступенях грамадскага развіцця» [3, с. 20], але і пэўны набор адлюстраваных у прыказках вобразаў і рэалій (на суперак меркаванню Г. Л. Пермякова [3, с. 20]) у тым выпадку, калі іх супадзенне дэтэрмінавана незалежным ад этнічнай роднасці і моўных кантактаў, прынцыпова агульным тэарэтычным і практычным вопытам розных народаў, а таксама пэўныя структурна-семантычныя прыказкавыя мадэлі, у якіх спалучаюцца, з аднаго боку, універсальныя лагічныя формы прыказак (у сэнсе Г. Л. Пермякова), а з другога – універсальныя прыказкавыя вобразы і рэаліі.

Менавіта пэўныя структурна-семантычныя прыказкавыя мадэлі мэтазгодна разглядаць у якасці эмпірычнай падставы для кваліфікацыі тых ці іншых прыказак як універсальных, паколькі такія мадэлі дазваляюць абстрагавацца ад фармальных (лексічна-граматычных) адрозненняў адной і той жа прыказкі ў розных мовах. Так, у даведніку Ч. Пацалаі [5] апісваюцца не столькі прыказкі, якія ў адной і той жа форме незалежна адна ад адной існуюць у розных мовах, а менавіта структурна-семантычныя прыказкавыя мадэлі, якія можна вызначыць як інварыянты (універсаліі) у адносінах да тоесных па лагічнай структуры і змесце, але розных у розных мовах па сваім лексічна-граматычным афармленні прыказак (нацыянальных варыянтаў той ці іншай універсальнай мадэлі).

ЛІТАРАТУРА

1. *Вальтер, Х.* Национальное и интернациональное в славянской фразеологии : различное в едином / Х. Вальтер, В. М. Мокиенко // *Nationales und Internationales in der slawischen Praseologie = Национальное и интернациональное в славянской фразеологии* / Hrsg. H. Walter, V. M. Mokienko. – Greifswald : E. M. A. – Universität, 2013. – S. 1–18.
2. *Иванов, Е. Е.* Белорусская паремиология и афористика в общеевропейском контексте (актуальные проблемы изучения) / Е. Е. Иванов // *Nationales und Internationales in der slawischen Praseologie = Национальное и интернациональное в славянской фразеологии* / Hrsg. H. Walter, V. M. Mokienko. – Greifswald : E. M. A.-Universität, 2013. – S. 111–116.
3. *Іваноў, Я. Я.* Нацыянальна-культурная семантыка беларускай мовы і праблема яе лінгвакраіназнаўчай рэпрэзентацыі (на матэрыяле моўнай афарыстыкі) / Я. Я. Іваноў // *Сацыякультурная прастора мовы (сацыяльныя і культурныя аспекты вывучэння беларускай мовы)* / Я. Я. Іваноў [і інш.]. – Мінск : Веды, 1998. – С. 33–62.
4. *Пермяков, Г. Л.* Основы структурной паремиологии / Г. Л. Пермяков. – М. : Наука, 1988. – 236 с.
5. *Paczolay, G.* European Proverbs in 55 Languages, with Equivalentents in Arabic, Persian, Sanskrit, Chinese, and Japanese / G. Paczolay. – Veszprém (Hungary) : Veszprémi Nyomda, 1997. – 528 p.